

L'escriptura tipogràfica, 2

Tipografia de qualitat

Per a la civilització d'arrel europea la tipografia representa la perfecció de la lletra en la seva versió més nuament racional. A aquesta rigorosa i sòbria perfecció, els usuaris de l'alfabet llatí hem sacrificat l'esplendor de la cal·ligrafia, que altres pobles —àrabs, hebreus, xinesos, japonesos— s'han esmerçat admirablement a mantenir. Aleshores, ¿no seria paradoxal que utilitzéssim barroerament la forma més acabada i bella de les nostres lletres, prescindint del cabal d'experiència, racionalitat i bellesa acumulat en els cinc segles i mig de la seva existència? La perfecció de la tipografia, com deia Mallarmé, ens obliga a escriure tipogràficament també amb perfecció. En aquest segon lliurament, Josep M. Pujol explica l'ús adequat dels signes de la font digital: els requeriments de la font exigibles per al català, la ela geminada, la gestió del multilingüisme i el protocol dels guions i els guionets, les cometes i altres signes auxiliars de l'escriptura tipogràfica.

Tot i que es troba en mans professionalitzades, la realització de fonts tipogràfiques és una tasca molt complexa i els resultats no són sempre tècnicament impecables.

De fet, cada llengua té els seus requeriments i les seves especificitats tipogràfiques i no tots els dissenyadors tenen igualment en compte les particularitats de totes les llengües que seran susceptibles d'utilitzar-la quan creen una lletra.¹ Els dissenyadors i les foneries digitals han estat sobretot, fins a temps ben recents, d'origen anglosaxó o alemany, i aquest fet no ha deixat de repercutir sobre la qualitat de l'acabat de les fonts, si no s'ha tingut en compte, per exemple, que les llengües romàniques, a diferència de les germàniques, utilitzen una àmplia gamma d'accents, posen la dièresi en llocs diferents de l'alemany, disposen les cometes i els guions de maneres peculiars i fan servir l'apòstrof per a altres funcions que la de marcar el genitiu saxó anglès. Alguns d'aquests problemes de contacte són generals, però d'altres estan a l'arbitri de cadascuna de les diferents llengües.

El català té, per la seva banda, el hàndicap addicional de la seva tortuosa història moderna dintre de les seves pròpies fronteres lingüístiques i, encara en l'actualitat, la seva absència quasi total en les fòrums polítics i de cultura internacionals, malgrat el seu no menyspreable pes econòmic i editorial. És d'esperar que a mesura que millorin les condicions polítiques i sociològiques de la llengua i que es consolidi en l'àmbit neollatí i particularment a les terres catalanes —on existeixen ja algunes notables foneries tipogràfiques—² una indústria de la tipografia digital aquests inconvenients tendeixin a desaparèixer. De moment, però, cal que després d'haver triat una lletra per les seves virtuts estètiques i per les seves qualitats d'ús per al treball concret de què es tracti —que són sens dubte criteris fonamentals—, l'usuari (autor, editor o dissenyador gràfic) en comprovi sempre la qualitat dels acabats abans de donar per definitiva la seva elecció.

**Contactes tipogràfics
delicats en català**

l'apòstrof *l'apòstrof*
Garamond (Stempel)

l'apòstrof *l'apòstrof*
Garamond (Adobe)

Fig. 1

fàcil, fèrtil, fòssil
fàcil, fèrtil, fòssil
Garamond (Adobe)

fàcil, fèrtil, fòssil
fàcil, fèrtil, fòssil
Garamond (Stempel)

fàcil, fèrtil, fòssil
fàcil, fèrtil, fòssil
Garamond (Simoncini)

Fig. 2

estudiï *estudiï*
Gill Sans (Adobe)

estudiï *estudiï*
Pragma (Neufville Digital)

Fig. 3

Els contactes 'fi' i 'fl'

fi fl *fi fl* – fi fl *fi fl*
Garamond (Adobe) – (Berthold)

fi fl *fi fl* – fi fl *fi fl*
Garamond (Stempel) – (Simoncini)

a

fi fl *fi fl* – fi fl *fi fl*
Garamond Expert Set (Adobe) – (Berthold)

b

fi fl *fi fl* – fi fl *fi fl*
Sabon – Stone Serif

c

Fig. 4

Per a la composició de text en català (deixant de banda ara altres particularitats no exclusives d'aquesta llengua) caldria vigilar almenys tres punts:

1. La situació de l'apòstrof pot haver estat pensada sense tenir en compte el contacte amb l'article o el pronom personal *el*. Cal fer la prova en rodona i en cursiva. Compareu aquest detall en dues lletres que tenen el mateix nom i deriven en darrera instància d'un mateix model històric: la Garamond de la casa Stempel (creada per dissenyadors de plantilla el 1925, aquí en la digitalització d'Adobe) i la de la casa Adobe (creada per Robert Slimbach el 1989): els apòstrofs de la primera, calculats per al genitiu saxó, resulten baixos (Fig. 1).

2. Després de la *f*, les vocals amb accent greu poden provocar problemes. Vegeu la diferència entre les dues Garamonds anteriors, que ara s'inverteix a favor de la segona (Fig. 2): no hi ha dubte que el traç de la Garamond d'Adobe és més esvelt i elegant, però la col·locació dels accents greus en aquesta lletra és un inconvenient notable; en la tercera, la Garamond de Francesco Simoncini (Simoncini, 1958), el contacte millora encara, sobretot en la cursiva.

3. El contacte entre *i* i *ï* —probablement una especificitat del català— és particularment difícil. Observeu el comportament de dues lletres, en primer lloc la Gill Sans, el conegut disseny d'Eric Gill per a la casa Monotype (1928, no pas ben tractat en totes les digitalitzacions, com passa en aquesta, deguda a Adobe), i tot seguit la Pragma, creada per un jove dissenyador establert a Barcelona procedent del Regne Unit, Chris Burke (Hibernia Type, 1996), que satisfà les necessitats de la llengua del país d'acollida (Fig. 3): totes dues tenen un *ductus* humanístic i un bon contrast rodona/cursiva que les fa molt apropiades per a la composició de text de lectura, però en la primera el punt de l'esquerra de la dièresi s'aproxima perillosament al de la *i* en la rodona, i en la cursiva arriba a tocar-lo (malgrat que com és pràctica habitual la dièresi tingui els dos punts un pèl més primos que el de la *i*); Burke, per la seva banda, ha aconseguit equilibrar de manera òptima el contacte.

En una bona part de les lletres d'estil romà antic, la coincidència d'una *fi* i una *i* o una *l*, tant en rodona com en cursiva, pot produir resultats estèticament insatisfactoris perquè els extrems superiors de les dues lletres s'aproximen massa o fins i tot poden arribar a tocar-se. Vegeu, per exemple, què passa amb diverses Garamonds: les d'Adobe i Berthold (la darrera, dissenyada per Günter Gerhard Lange el 1972) presenten contactes problemàtics precisament perquè són les que tenen una corba més atrevida i elegant; d'altres (Stempel, Simoncini) eviten el problema a base de rebaixar la qualitat estètica del tipus (Fig. 4a).

Per resoldre aquesta enutjosa coincidència, cal substituir les combinacions dels dos caràcters per les corresponents lligadures que els uneixen en un glif únic (Fig. 4b). Les fonts per a Mac les inclouen en la seves variants bàsiques (rodona, cursiva, negreta rodona i negreta cursiva), i per introduir-les només cal teclejar les combinacions {AM}³ F (*fi*) i {AM} G (*fl*); en canvi treballant amb un PC les lligadures es troben en una font addicional que cal comprar a part: normalment la font dita «experta», on es troben a les posicions corresponents a la W (*fi*) i X (*fl*). Aquesta és una diferència substancial entre les dues plataformes, i la despesa addicional (que duplica sistemàticament els jocs bàsics) fa que treballant amb PC sovint no es disposi de les fonts expertes; aleshores el que cal fer és usar una lletra que no presenti aquest problema. N'hi ha moltes que ja són dissenyades d'origen perquè no necessitin les lligadures (Fig. 4c).

Ara bé, per una qüestió pràctica, fins i tot en el cas de les fonts per a Mac seria millor comprendre el text sense les lligadures i introduir-les després, a la fi de tot el procés: el software de correcció no reconeix els caràcters lligats com a variants contextuals dels solts, i aleshores dóna com a problemàtiques totes les paraules que els contenen; és aconsellable, doncs, deixar el text totalment corregit primer i introduir els canvis després.

Com és sabut, l'Institut d'Estudis Catalans va introduir la ela geminada —una particularitat gràfica exclusiva del català—, durant la discussió de les Normes (1907) a proposta del seu president, mossèn Alcover.⁴ Treballant amb tipus de plom de composició manual, la ela geminada es componia invertint un punt normal, tot i que les dues eles quedaven també molt separades, però de seguida la casa nordamericana Linotype va posar-se a fabricar matrius especials amb la ela geminada d'una peça i els textos tipogràfics catalans van poder-se imprimir correctament —en el cas de la minúscula, perquè la col·locació del punt volat en la ela geminada majúscula és un problema tipogràfic de solució difícil que mai no s'ha resolt satisfactòriament—, però l'arribada de la tipografia digital ha tornat a posar en qüestió la imatge gràfica correcta d'aquesta peculiar combinació de signes i actualment no és estrany de veure-la sistemàticament escrita de manera incorrecta (*intel·ligència*) o no del tot adequada (*intel·ligència*).

Els correctors, els editors i els dissenyadors gràfics no haurien de transigir amb cap d'aquestes dues formes: la primera és, ras i curt, una falta d'ortografia; la segona, una mostra de deixadesa que parla eloqüentment sobre la manca d'ambició professional de qui la tolera.

En principi, la ela geminada es pot realitzar de dues maneres, com establia el 1985 el reial decret que fixava les característiques dels teclats de les màquines d'escriure elèctriques homologades a Espanya: «La *ll* (ele geminada) deberá escribirse bien mediante la impresión de dos pulsaciones, una del signo *l* [...] y de una *l* posterior,⁵ o bien mediante tres pulsaciones, una *l* inicial, un punto elevado (·) y una *l* posterior, siendo el punto elevado un signo que se gestiona a través del teclado y no por manipulación del carro» (RD 2707/1985, de 27 de desembre, Annex C, 5.2).

La primera solució —deixant de banda que caldria calibrar molt bé la mida i la col·locació del punt volat (especialment en el cas de la majúscula)— és difícil d'implantar almenys per dos motius: d'entrada perquè cap dels jocs de caràcters llatins europeus occidentals estàndard (WinLatin 1 de Microsoft i OS Roman d'Apple) preveu un lloc per a aquesta ela geminada de dues peces, i després perquè el punt incorporat a la primera ha de desaparèixer quan la paraula es divideix a la fi de la línia entre les dues eles, i aleshores cal preveure *l* com una variant contextual de *l*· (o, dit en termes tècnics, com un «format de presentació» de *l*·), cosa que es podrà fer amb les noves fonts Open Type i els nous programes d'autoedició, però que no és possible amb els sistemes actuals. En la pràctica, doncs, queda només la segona solució: la de comprendre la seqüència de tres signes a base de dues eles amb el punt volat. Però aleshores es presenta un altre problema: com que la distància que separa les dues eles no hauria de ser gaire més gran que la que separa els dos signes quan no hi ha el diacrític, resulta que el punt volat hauria de ser una mica més petit que el signe de puntuació —és a dir, que no hauria de ser el mateix signe que el punt volat utilitzat en matemàtiques com a símbol de la multiplicació— i a més a

La ela geminada

apel·lar *apel·lar*
apellar *apellar*
Times New Roman
a

apellar *apellar*
apellar *apellar*
Times New Roman
b

Fig. 5

més treballant amb programes de tractament de text, que anullen el kèrning, el punt volat d'accés directe pot aparèixer mal centrat i amb diferències entre la rodona i la cursiva. Vegeu, per exemple, el que succeeix amb la Times New Roman (Fig. 5a).

Quan es tecleja un original que com a màxim serà fotocopiats, això no té importància, però en els impresos de qualitat no es poden permetre aquestes irregularitats. L'única solució consisteix a ajustar manualment una ocurrència (Fig. 5b) i cercar i substituir tots els casos. Com que cada font presenta un problema diferent no es pot donar cap fórmula. Treballant amb un programa d'autoedició el remei més pràctic en les circumstàncies actuals és ampliar la combinació a la pantalla fent un zoom, construir manualment de la manera correcta la primera ela geminada que es troba en cada cos utilitzat en l'obra a base d'estrènyer el kèrning de la primera ela i disminuir el cos del punt volat, elevar-lo i ajustar-lo lateralment també mitjançant el kèrning, i substituir amb l'ordre de cercar totes les que es presentin després.⁶

Multilingüisme: les llengües de l'Europa occidental

El teclat espanyol ISO estàndard, comú a totes dues plataformes (PC i Mac), té 105 tecles.⁷ Aquest és el motiu pel qual no tots els 217 signes de les fonts per a PC ni els 223 de les fonts per a Mac tenen tecla directa i representació expressa al teclat.⁸ Per introduir els signes que no tenen representació al teclat hi ha diversos sistemes, que presenten avantatges i inconvenients que cal saber per aprofitar-se'n de manera òptima. Primer hi ha els procediments que funcionen a partir dels sistemes operatius, detall important perquè vol dir que permeten introduir tots els signes i funcionen amb tots els programes, per la qual cosa resulten indicats a l'hora d'escriure els correus electrònics o de treballar amb un programa desconegut. Word compta a més a més amb un sistema propi per introduir la majoria dels signes especials més freqüents. (Vegeu-los explicats al comentari marginal de la pàgina següent.)

Amb les fonts corresponents a la taula de codis WinLatin 1 (Windows), que és la que correspon a l'àrea lingüística del català, és possible escriure totes les llengües germàniques, totes les romàniques (tret del romanès), totes les cèltiques (excepte el gallès) i encara l'albanès, el basc, l'estonià, el finès i el groenlandès; els filòlegs han de recordar, també, que disposen per a les seves edicions crítiques de l'accent agut i la dièresi damunt de la *y*. Les fonts Apple equivalents (joc de caràcters OS Roman) són aptes per escriure en totes aquestes mateixes llengües tret de l'estonià, l'islandès i el feroès, per tal com estan mancades d'algunes de les lletres característiques d'aquests idiomes, i alguna vegada poden quedar mancades d'un signe (*y* *Y*) útil per als medievalistes catalans (Fig. 6).

Les llengües de l'Europa occidental que utilitzen diacrítics, lligadures i caràcters especials que queden ocults en el teclat català són:⁹

- l'alemany (*ß*)
- el danès i el noruec (*å Å, œ Æ, ø Ø*)
- l'estonià (*õ Ö, š Š, ž Ž*)
- el feroès (*œ Æ, ð Ð, ø Ø, ý Ý*)
- el francès (*œ Œ*)
- l'islandès (*œ Æ, ð Ð, ý Ý, Þ þ*)
- el portuguès (*ã Ã, õ Ö*)
- el suec (*å Å*).

Århus, Camões,
Sacre-Cœur, São
Paulo, Sjælland,
Straße, Tromsø,
Þór, Guðrún,

gráým, gräyen

Fig. 6

Lletres i lligadures especials dels jocs de caràcters llatins occidentals

Nº	Signes	PC/Alt	PC/Word	Mac
1	ý – Ý	0253 – 0221 (236 – 237)	{acc. agut} y Y	—
2	ÿ – Ÿ	0255 (152) – 0159	{CM :} y – Y	{dièresi} y Y
3	ã – Ã	0227 – 0195 (198 – 199)	{CA 4} a – A	{A}Ñ a – A
4	õ – Õ	0245 – 0213 (228 – 229)	{CA 4} o – O	{A}Ñ o – O
5	â – Â	0229 – 0197 (134 – 143)	{CA 2} a – A	{A} A – {AM} A
6	ø – Ø	0248 – 0216 (155 – 157)	{CM 7} o – O	{A} O – {AM} O
7	æ – Æ	0230 – 0198 (145 – 146)	{CM &} a – A	{A} W – {AM} W
8	œ – Œ	0156 – 0140	{CM &} o – O	{A} Q – {AM} Q
9	ð – Ð	0240 – 0208 (208 – 209)	{C ' } d – D	—
10	þ – Þ	0254 – 0222 (231 – 232)	—	—
11	š – Š	0154 – 0138	—	—
12	ß	0223 (225)	{CM &} s	{A} B
13	ž – Ž	0158 – 0142	—	—

2 En totes dues plataformes funciona la combinació directa " + y, i amb Mac funciona també " + Y, però amb PC no és possible la segona, que s'ha de substituir per la combinació Alt+0255 o la de Word.

13 Hi ha fonts en què la combinació numèrica falla; aleshores en Word l'única solució consisteix a introduir el signe a través del menú Inserir.

Les combinacions indicades són útils per inserir caràcters estranys al català —però sempre inclosos a les fonts europees occidentals— mentre es treballa amb el teclat propi d'aquesta llengua (per exemple, redactant bibliografies). Naturalment, cada llengua té el seu teclat, configurat per obtenir amb la màxima rapidesa tots els signes que li són necessaris, i si algú ha de treballar sovint en més d'una de les llengües esmentades és millor que instal·li des del sistema operatiu totes les distribucions de teclat que necessiti —es fa des del menú de Configuració / Tauler de control / Teclat— i en deixi un com a preferent (el teclat dit actiu).¹⁰ Les opcions apareixen a la finestra inferior dreta de la barra de Windows, i per canviar de teclat n'hi ha prou amb un clic.

Microsoft inclou amb el software algunes fonts en format TrueType (per a edició, com la Times New Roman o l'Arial, o per a pantalla, com la Verdana i la Tahoma, per exemple) que tenen una sèrie de caràcters ampliada que en el moment de redactar aquest treball pot arribar fins als 1.296 glifs. Els que es troben després de la posició 255 no surten al mapa de caràcters i només es poden visualitzar i introduir mitjançant l'opció «text normal» del menú Inserir / Símbol, que aleshores ofereix al costat de la finestra de Font la de subconjunt. No és aquest el moment de parlar d'aquesta mena de fonts, però bastarà dir només que entre els subconjunts es troben, després del Llatí Bàsic (que és el joc ASCII) i el Llatí-1 (que equival a la segona meitat del joc WinLatin 1), els subconjunts Llatí Ampliat A, que inclou els caràcters especials de la resta de les llengües europees d'alfabet llatí, Llatí Ampliat B, que integra els caràcters especials de les llengües asiàtiques i africanes que usen el mateix alfabet, i els alfabet del grec modern, ciríl·lic, hebreu i àrab entre altres col·leccions de signes.

Aquestes fonts no deixen escriure amb comoditat textos seguits, però perme-

PC/Alt

Si es prem la tecla Alt i sense alliberar-la es tecleja la combinació numèrica indicada a la columna tercera de les taules adjuntes amb les tecles del bloc numèric de la dreta del teclat, en alliberar la tecla Alt apareix el caràcter corresponent. Quan es desplega el mapa de caràcters les xifres es mostren a la finestra de la part inferior dreta, precedides per la indicació «Tecla».

PC/Word

Word inclou d'origen una sèrie de combinacions (tecles de mètode abreujat) amb les tecles majúscula {M}, control {C} i alternativa {A} amb les quals s'introdueixen una bona part dels caràcters modificats. En les taules adjuntes, aquestes combinacions apareixen a la quarta columna. Les combinacions es troben també indicades a la part inferior dreta de la finestra del menú Inserir / Símbols: quan es clica sobre un caràcter apareix després del rètol «Tecles» la fórmula amb què es pot aconseguir (si n'hi ha, és clar, perquè no tots els signes disposen de tecles de mètode abreujat).

Mac

A la plataforma Mac tots els signes s'obtenen mitjançant combinacions de tecles alfanumèriques amb les tecles de funció Maj, Alt i Maj Alt, que són vàlides en tots els programes, incloent-hi Word. Les combinacions apareixen referenciades a la columna cinquena i darrera de les taules adjuntes. Amb Word 2001 apareixen al menú Inserir / Símbol / Text normal.

Multilingüisme: els alfabet llatins ampliat; els alfabet grec, ciríl·lic, hebreu i àrab

Guions i guionets

Nº	Signes	PC/Alt	PC/Word	Mac
1	guió tou	0173	{C} -	⌘ -
2	guió dur	—	{CM} -	
3	–	0150	{C} - [tecl. num.]	{A} -
4	—	0151	{CM} - [tecl. num.]	{⌘A} - [tecl. num.]

1 Amb Word la combinació és ⌘ - (teclat numèric)

4 Word ve preparat per convertir les seqüències de dos guionets per un guió (dintre del menú Eines / Autocorrecció / Autoformat mentre escriu) però el sistema no funciona bé en català perquè treballa amb mentalitat anglosaxona. Es recomana fer servir el mètode explicat en el comentari al marge.

En l'àmbit català (com en l'hispanic) s'utilitza un sol tipus de cometes tipogràfiques senzilles, altes (‘ ’), i indistintament dos tipus de cometes dobles: altes (“ ”) o baixes (« »). Les cometes dobles altes conserven encara un regust calligràfic i són les primeres que apareixen; les segones, de traç lineal, van aparèixer a França, segurament cap a la fi del segle XVIII, des d'on es van estendre per l'àmbit romànic. No és cert, doncs, que les primeres siguin angleses i que utilitzar-les equivalgui a cometre un barbarisme.

Posats a filar prim, la tria —admetent que totes dues variants són igualment correctes des del punt de vista ortotipogràfic— hauria de ser més aviat estètica i de base històrica: les altes són les pròpies de la lletra romana antiga o de les actuals que continuen la mateixa tradició (històriques: Bembo, Garamond, Caslon; no històriques: Times New Roman, Minion) o de les d'origen anglès (Baskerville, Bell), i totes dues lliguen indistintament amb la romanes antigues que s'aparten dels models històrics (Apollo, Méridien, Palatino, Stone Serif),¹⁵ les romanes modernes (històriques: Bodoni, Didot, Walbaum; no històriques: Utopia) i la lletra de pal sec en totes les seves varietats (Helvetica, Arial, Futura, Syntax, Pragma). Compareu les diferents varietats (Fig. 9).¹⁶

Els alemanys fan servir els dos tipus de cometes però de manera particular. Les cometes «altes» tenen el primer element a peu de línia i tanquen amb les nostres d'obrir: „Anführungszeichen“. Les cometes «baixes» tenen també una variant senzilla (› ‹) i funcionen al revés que les nostres: »Anführungszeichen«.

Cometes ocultes

Nº	Signes	PC/Alt	PC/Word	Mac
1	« »	0171 – 0187 (174 – 175)		{AM} ´ – Ç
2	› ‹	0155 – 0139		{AM} X – Z
3	„	0135		
4	,	0130		

1 Per facilitar la introducció de les cometes baixes es recomana el procediment de «Reemplaçar text mentre escriu» explicat al comentari marginal d'aquesta pàgina.

4 Per introduir la cometa senzilla baixa inicial alemanya cal tenir desactivada la conversió automàtica de cometes mecanogràfiques a cometes tipogràfiques, altrament queda convertida en una cometa inicial senzilla automàticament.

PC/Word: Reemplaçar text mentre escriu

Per automatitzar el procés d'introducció de signes que no tenen tecla de mètode abreujat d'origen es pot acudir al menú Eines / Autocorrecció / Reemplaçar text mentre escriu: es tecleja el signe o la combinació d'origen (per exemple -- per obtenir —, << per obtenir «) i a la casella «Amb» s'escriu el signe desitjat mitjançant la combinació Alt+0000 corresponent, s'accepta i ja està. (Naturalment, per aprofitar-se'n caldrà tenir activada l'opció «Reemplaçar text mentre escriu».)

Cometes

“Bembo” «Bembo»
 “Caslon” «Caslon»
 “Minion” «Minion»

Romanes antigues de base històrica o tradicional

“Bell” «Bell»

Romana anglesa

“Weiss” «Weiss»

Romana antiga no tradicional

“Bodoni” «Bodoni»
 “Utopia” «Utopia»

Romana moderna

“Futura” «Futura»
 “Syntax” «Syntax»
 “Arial” «Arial»

Pal sec

Fig. 9

"cometes" 'cometes'
Cometes neutres

“cometes” ‘cometes’
Cometes tipogràfiques

Fig. 10

Punts suspensius

... ..
Tres punts seguits i punts suspensius d'una peça

Fig. 11

Signes auxiliars

PC/Word: Personalització del teclat

Els usuaris poden assignar noves combinacions de tecles de mètode abreujat per als signes ocults que no en tinguin d'origen, com succeeix amb la majoria dels signes que s'indiquen a l'adjunta taula de «Signes auxiliars»: cal anar a Inserir / Símbol, opció Text normal, com si s'anés a inserir un caràcter, marcar-lo i aleshores activar l'opció «Tecles...» que apareix en segon lloc a la part inferior de la finestra, a l'esquerra; quan apareix la finestra següent, el cursor està ja dintre de la casella «Nova tecla de mètode abreujat», aleshores es compon la combinació de tecla de funció: Ctrl, Ctrl Maj, Alt, o bé Alt Maj (o el seu equivalent, Alt Gr) i una tecla alfanumèrica. (Si la combinació ja està ocupada per una tecla de mètode abreujat del programa, apareix a sota la indicació corresponent, i aleshores és millor cercar-ne una altra, ja que l'original quedaria esborrada.) Un cop s'ha trobat la combinació adequada s'activa l'opció «Assignar» i la nova tecla de mètode abreujat queda enregistrada a la plantilla normal (i si es vol que només sigui vàlida per al document actiu, es canvia l'opció a «Guardar canvis a»). És important de saber que aquest sistema permet també introduir els signes de la font Symbol.

Amb la tipografia digital, però, l'autèntic problema és un altre. Word introdueix des del teclat les cometes mecanogràfiques dites «neutres», que procedeixen de la mecanografia i són molt diferents de les tipogràfiques altes (Fig. 10), però normalment dintre del programa Eines / Autocorrecció / Autoformat mentre escriu hi ha activada l'opció Reemplaçar mentre escriu «cometes rectes» per «cometes tipogràfiques». Ara bé, quan es canvia de format un arxiu les cometes tipogràfiques queden reemplaçades per les mecanogràfiques, i aleshores cal canviar-les una altra vegada, cosa que es pot fer amb el menú Cercar i canviar. La presència de cometes mecanogràfiques en un text tipogràfic, com la d'eles geminades mal ajustades, indica manca de cultura i competència professionals per part de l'editor o el dissenyador gràfic.

Les fonts digitals preveuen els punts suspensius en un glif propi (PC: Alt+0133; Mac: {A} punt).

La raó és que, tal com ja succeïa amb la tipografia de plom, tres punts normals compostos un darrere de l'altre queden massa junts (Fig. 11). La substitució es pot automatitzar fàcilment amb Word acudint al procediment de «Reemplaçar text mentre escriu», que s'ha explicat a propòsit dels guions i guionets.

Hi ha altres signes que tot i no ser alfanumèrics ni de puntuació es presenten amb certa freqüència en les publicacions impreses de caràcter general. El fet que no siguin d'accés directe fa que sovint no s'utilitzin o se substitueixin indegudament per solucions improvisades i d'inferior qualitat gràfica.

En el quadre que ve a continuació es dona una llista dels més freqüents, almenys en les obres generals o d'humanitats. En aquest punt, les fonts per a Mac presenten alguns avantatges sobre les de PC.

Signes auxiliars diversos

Nº	Signes	PC/Alt	PC/Word	Mac
1	†	0134		{A} T
2	‡	0135		{AM} T
3	§	0167 (21)		{A} K
4	•	0149		{AM} 3
5	¶	0182 (20)		{A} J
6	©	0169 (184)	{Alt Gr} c	{A} C
7	±	0177 (241)		{AM} +
8	~	0126 (126)		{A}Ñ {esp.}
9	×	0215 (157)		—
10	≠	—	—	{A} 0
11	∞	—	—	{A} 5
12	√	—	—	{A} V
13	≤	—	—	{A} <
14	≥	—	—	{A} >
15	μ	0181 (230)	—	{A} M
16	π	—	—	{A} P
17	Ω	—	—	{A} Z
18	°	0176	{AC 2} {esp}	{AM} °
19	'		tecla directa	tecla directa

Nº	Signes	PC/Alt	PC/Word	Mac
20	“		tecla directa	tecla directa
21	£	0163 (156)		{AM} 4
22	‰	0137		{AM} 5

19-20 De fet aquests signes —minuts i segons sexagesimals, que coincideixen amb les cometes mecanogràfiques— són directes, però normalment es té activada la conversió automàtica d'aquests símbols en cometes simples i dobles al menú Eines / Autocorrecció / Autoformat mentre escriu; si és així, cal desactivar aquesta opció abans de compondre el signe i tornar-la a activar després.

En les enumeracions en què els elements es disposen en paràgraf a part, el topo (nº 4: •) pot fer un paper millor, més «tipogràfic», que l'adotzenat i mecanogràfic guió (—). Entre els símbols matemàtics, cal notar que el de multiplicació (nº 9: ×) és diferent de la *x*, que sovint s'utilitza en lloc seu (però manca a les fonts per a Mac, que al seu torn tenen els de 'no igual a', nº 10: ≠, i 'infinit', nº 11: ∞, que a les fonts per a PC cal anar a cercar la font Symbol). En matèria de lletres gregues, les fonts de totes dues plataformes disposen de la μ (nº 15), imprescindible per simbolitzar el prefix «micro-» en les abreviatures d'unitats de mesura, però només les fonts per a Mac disposen de la π (nº 16).

Un dels costums mecanogràfics que perviu injustificadament en els impresos és l'ús de la barra inclinada per indicar divisions de línia en comptes de la barra vertical, com succeeix a l'hora de senyalar la divisió dels versos que se citen a ratlla seguida o la distribució de les línies d'una portada en les bibliografies:

Les fulles grogues, la hivernada | que ja s'acosta, són trofeu | del fatigat
 INTRODUCTION | TO | TYPOGRAPHY | BY | OLIVER SIMON | PENGUIN BOOKS

en comptes de l'habitual

Les fulles grogues, la hivernada / que ja s'acosta, són trofeu / del fatigat
 INTRODUCTION / TO / TYPOGRAPHY / BY / OLIVER SIMON / PENGUIN BOOKS

En els teclats catalans les dues barres són d'accés directe. Cal, però, vigilar que la barra vertical tinguin les dimensions correctes, és a dir, que sobresurti també per sota de la base de la línia (Fig. 12).

Les fonts per a PC disposen d'una reduïda sèrie de numeros volats que manquen del tot a les destinades a la plataforma Mac. Per completar-les cal acudir en tots els casos a una font experta suplementària.

Números volats i trencats

Nº	Signes	PC/Alt	PC/Word	Mac
1	¹	0185		—
2	²	0178 (253)		—
3	³	0179 (252)		—

Barra vertical i barra inclinada

trofeu | del fatigat

Barra vertical curta
(Garamond Simoncini)

trofeu | del fatigat

Barra vertical correcta
(Garamond)

Fig. 12

Números volats

363 km² 4 mm³

Números volats electrònicament

363 km² 4 mm³

Superíndexs originals

Fig. 13

Trencats

Els més interessants són el ² i el ³, que permeten escriure els símbols de «quadrat» i «cúbic» de manera més satisfactòria que els superíndexs «falsos» obtinguts electrònicament a partir dels números normals dintre del menú Format / Font / Efectes, que en comparació sempre queden una mica escanyolits, perquè en reduir l'alçada també s'aprima el traç (Fig. 13).

Es pot facilitar-ne la introducció creant-los una tecla personalitzada (per exemple, amb la combinació Alt+2 i Alt+3, fàcil de recordar i que està lliure).

La sèrie de trencats que ofereixen les fonts digitals és també limitada: només ½, ¼ i ¾ en el cas de les fonts per a PC i cap en les fonts per a Mac. A les fonts expertes se'n troben generalment uns quants més, els necessaris per indicar les fraccions dels vuitens de polzada.

Trencats

Nº	Signes	PC/Alt	PC/Word	Mac
1	/	—		{AM} 7
2	¼	0188 (172)		—
3	½	0189 (171)		—
4	¾	0190 (243)		—

1 Amb Word per a PC, la introducció de la barra diagonal dels trencats es pot facilitar creant una tecla personalitzada a la font Symbol, tal com s'ha explicat al comentari adjunt de la p. 32.

1 2/3 1⅔

Fracció amb barra inclinada, sense ajustar, i amb barra de trencat, ajustada

Fig. 14

Si cal crear-ne d'altres normalment es fa acudint a la barra inclinada: 1 2/3, solució que sempre queda una mica pobra i obliga a col·locar un espai entre l'enter i la fracció. Amb la barra autèntica de trencat, que és inclinada a 45° (compareu / amb /) i una mica d'enginy i paciència es pot millorar l'aspecte dels trencats que s'hagin de crear, si no són gaires: primer es compon el numerador amb un superíndex (que es pot introduir amb comoditat prement abans i després de la introducció de la xifra la combinació Ctrl+), després s'introdueix la barra i finalment s'abaixa el cos del denominador aproximadament un 40% (per fer-ho només cal marcar la xifra i anar-la abaixant amb la combinació Ctrl<); el resultat final es marca i es passa a negreta (dreuera de teclat: Ctrl+N) per compensar la disminució del cos dels números (Fig. 14).

Websites i publicacions d'interès

Dues bones pàgines webs per conèixer els jocs de caràcters de les diverses llengües europees són «The Alphabets of Europe» (everytype.com) i la base de dades de caràcters especials de l'Institut de la Llengua Estoniana (eki.ee/letter/). La comissió Unicode té també el seu website oficial (unicode.org). Microsoft dona informació sobre la seva plataforma a les pàgines «Global software development» (microsoft.com/globaldev/, i a continuació desplegueu el menú Reference) i a «Microsoft typography» (microsoft.com/typography, on trobareu un interessant treball sobre la nova tecnologia de fonts Open Type). El website d'Apple no és, ni de molt, tan explícit (developer.apple.com). Gabriel Valiente Feruglio, un argentí establert a Barcelona, actualment professor del Departament de Llenguatges i Sistemes Informàtics de la Universitat Politècnica de Catalunya, és autor d'un excel·lent manual d'un programa de processament de text molt

utilitzat pels autors de treballs «de ciències» (*Composició de textos científics amb Latex*, Barcelona: Edicions UPC, 1996) i d'un article que toca també alguns dels problemes que es tracten aquí: «Modern Catalan typographical conventions», *TUGboat* 16/3 (1995): 329-338 (descarregable en format PDF a tug.org/TUGboat/Articles/tb16-3/tb48vali.pdf). Per a la imatge gràfica correcta de la ela geminada, v. Josep M. Mestres, «A l'entorn de l'ela geminada», *Escola Catalana* (1990), núms. 66: 7-8 i 70-72: 7-10 i el minuciós tractament que li dóna Microsoft a microsoft.com/typography/developers/fdsspec/punc.htm. Sobre els refinaments de la composició tipogràfica, v. Geoffrey Dowding, *Finer points on the spacing and arrangement of type* (Point Roberts, Wash.: Hartley & Marks 1998), l'edició original del qual (la que cito és una reproducció no sempre ben resolta) va aparèixer composta amb Monotype el 1966.

1. Utilitzo el terme *lletra* com a equivalent de l'anglès *typeface*. Es tracta d'una accepció corrent i completament satisfactòria de la paraula, que fóra bo que tingués cabuda explícita en el diccionari normatiu, per a la qual cosa només caldria actualitzar una de les accepcions ja existents, la mateixa que utilitzem quan parlem, referint-nos a l'escriptura manual, de *lletra anglesa* o *lletra carolina*. La Times New Roman o l'Arial, per exemple, així, sense més precisions, són *lletres*: una categoria ideal aplicable a tots i cadascun dels signes tipogràfics que comparteixen un mateix patró formal. En l'ús corrent és habitual la confusió entre *font* i *lletra*, amb utilització abusiva del primer terme.
2. Es poden visitar per Internet: la més antiga, la Foneria Tipogràfica Bauer, que ha convertit la vella Neufville en la moderna Neufville Digital (neufville.com), o les recents Type-o-Tones (type-o-tones.com), Typerware (typerware.com) o Hibernia Type (hiberniatype.com).
3. {A} equival a «tecla Alt»; {M}, a «tecla de majúscula».
4. En un principi la ela geminada va ser una grafia provisional. Durant la Renaixença s'havien utilitzat les dues eles separades per un guionet, però a Fabra no li agradava, amb raó, aquest sistema perquè el guionet produïa la impressió de separar els dos elements d'un mot compost i trobava excessiva la separació que deixava entre les dues eles. Per conservar la diferència entre els resultats de *l-* o *-ll-* llatines (*λ* arreu) i *-c'l-* o *-lj-* romàniques (*i* gradual o *λ*, segons els dialectes), Fabra proposava escriure els primers amb el signe *ł*, d'origen polonès (*tuna*, *gatina*) i els darrers amb el dígraf *yl* (*periył*, *fuyłta*). La proposta de Fabra no va prosperar, malgrat la seva coherència i el respecte que servava envers tots els parlars, perquè implicava una innovació radical en la tradició gràfica del català. «Mentre no es convingui a representar la *l* palatal altrament que amb el símbol *ll* (ex.: *aquella*, *aixella*, *sella*) —deia la Norma 7 aprovada per l'IEC per no desqualificar del tot l'atrevida proposta d'un dels seus membres més prestigiosos—, la *l* dobla serà escrita intercalant un punt alçat entre les dues *l*: *carretella*, *putxinelli*, *collegi*, *intelligència*, etc.»; però com que la grafia de la ela palatal no es va modificar, la proposta es va convertir sense més discussió en definitiva (Mila Segarra, *Història de la normativa catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1985, p. 36; íd., «Les set redaccions de les "Normes ortogràfiques" de l'Institut d'Estudis Catalans», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* 10 [1985] [*Miscel·lània Badia i Margarit*, II], pp. 191-230).
5. L'estàndard Unicode inclou el signe *l̂* com a propi del català (U013F en majúscula i U0140 en minúscula), però les fonts que l'inclouen no tenen el primer glif dissenyat satisfactòriament, en particular el de la majúscula (LL), que té la inserció correcta del punt més complicada que la de la minúscula.
6. Els afeccionats a la lampisteria tipogràfica amb Word poden comprimir la primera ela i el punt volat cadascun en la mesura adequada (menú Format / Font / Espai entre caràcters / Espai); el punt volat es pot baixar de cos i elevar-lo a l'altura adequada (l'elevació es troba dintre del mateix menú utilitzar per comprimir: Format / Font / Espai entre Caràcters / Posició). Naturalment, si l'original electrònic ha de ser maquetat amb un programa d'autoedició no cal perdre el temps fent aquests equilibris amb el processador de text, que no resisteixen la transformació dels arxius.
7. Els teclats d'ordinador tenen normalment 48 tecles físiques en el bloc alfanumèric: el nombre de 105 es refereix al total de caràcters que es poden obtenir directament (sense macros introduïdes per l'usuari), accionant una tecla sola o acompanyada simultàniament per una tecla de funció (Maj i, en 9 casos, mitjançant la tecla Alt Gr). En els teclats més recents es representa addicionalment el signe € a la tecla de la E, que s'obté amb l'ajut de la tecla Alt Gr, i en aquest cas hi ha representats 106 signes.
8. Sobre els signes que contenen les fonts digitals, vegeu l'article anterior d'aquesta sèrie, *LLENGUA I ÚS*, núm. 22: 17-29. Amb un PC, per veure tots els signes que hi ha en una font cal activar el Mapa de Caràcters, que es troba al menú Inici / Programes / Accessoris / Eines del sistema (si no el trobeu aquí cerqueu l'arxiu Charmap al directori de Windows); aleshores es desplega una finestra amb les 224 posicions útils (7×32) que conté a la part superior esquerra una finestreta que permet canviar la font

Notes

i veure totes les que hi ha carregades. Per saber quins signes hi ha exactament a cada font amb un Mac s'activa el menú Teclat des del menú de la poma i apareix un teclat a la pantalla amb els signes que s'obtenen sense activar cap tecla; prement la tecla Maj, el teclat canvia i apareixen els signes que corresponen a la pulsació amb aquesta tecla activada; els caràcters ocults pròpiament dits apareixen en activar les tecles Alt i Alt Maj. (Com que anar fent la rotació de teclats per veure la sèrie completa de signes o si hi ha o no hi ha el que necessitem no és còmode, existeix també una útil aplicació —una mena de mapa de caràcters per a Mac— que obre a la pantalla una finestra amb tota la sèrie de caràcters i algunes informacions interessants addicionals, el PopChar Pro —quan era gratuïta s'anomenava només PopChar—, distribuïda per Uni Software Plus (www.unisoft.co.at).)

9. En els jocs de fonts de l'Europa oriental falten les lligadures 'ij' i 'IJ' pròpies del neerlandès, però tal com ens passa a nosaltres amb la *ela* geminada, en aquesta llengua no es considera falta d'ortografia substituir-les per la combinació dels caràcters independents.
10. Uns excel·lents diagrames de les distribucions de teclat en els diferents idiomes es troben a (microsoft.com/globaldev/keyboards/keyboards.asp).
11. Lamentablement manca la *s* amb la coma a sota, correlativa de la *ſ*, que se substitueix generalment però incorrectament per la *s* «trencada» del turc: *ş*.
12. No s'inclouen, però, tots els signes necessaris per a la transliteració de l'hebreu o l'àrab.
13. Naturalment, si algú ha d'escriure amb certa freqüència textos extensos en una llengua europea occidental i en una altra que utilitzi un alfabet no llatí, la solució més efectiva serà que es faci amb una versió de Word en aquesta llengua i un teclat addicional per substituir el de l'alfabet llatí quan calgui.
14. Normalment serveix per millorar l'espaiat entre paraules quan resulta excessiu, cosa que en català passa sistemàticament quan la partició afecta una paraula precedida per un element apostrofat o bé quan cal partir una paraula que conté una *ela* geminada, que passen senceres a la línia següent. El guió tou és aleshores el remei adequat.
15. En el cas de les lletres romanes antigues, el mateix disseny de les cometes altes pot ser un factor de discriminació entre les de base tradicional i les que trenquen amb els models històrics.
16. Això dit en termes generals, perquè les cometes no sempre estan ben resoltes: algunes de les altes tenen els seus dos elements excessivament espaiats; les baixes tenen sempre l'inconvenient que només s'avenen realment bé amb les minúscules.

